

Ergenlerde Ölüm Düşüncesi, İntihar ve Din

Şükran ÇEVİK, Uzm.

Atf- Çevik, Ş. (2005). Ergenlerde ölüm düşüncesi intihar ve din, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3 (9), 89-117. © Değerler Eğitimi Merkezi.

Özet- İnsanın gelişim dönemleri içerisinde biopsikososyol yönden pek çok yeni oluşumun gerçekleştiği ergenlik döneminde ölüm, ergenlerin ilgi konularının başında gelmektedir. Dünyada ve ülkemizde intiharların en çok gençlik döneminde görülmesi, gençlerin ölüm düşüncesine zihinlerinde değişik şekillerde yer verdiklerini göstermektedir.

Bu makalede, dinî inançların intihar, ölüm ve ölüm ötesiyle ilgili tutumlar üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmanın örneklem grubu, Bursa'da orta öğretim gören, yaşları on dört ile on dokuz arasında değişen, tesadüf yöntemle seçilmiş dört yüz ergenden oluşmaktadır. Araştırma sonuçları, genel olarak ergenlerin Allah inancının, cennet-cehennem ve öldükten sonra yeniden dirilme inancına göre daha yüksek olduğunu göstermiştir. Ayrıca dinî inanç ile ölüm düşüncesi ve ölümü anlamlandırma arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu nedenle, ergenlerin ölümü anlamlandırmalarını ve intihara bakış açılarını değerlendirirken ahiret inancının dikkate alınması faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler- Ergenlik, Dindarlık, Ölüm Düşüncesi, İntihar, Ölüm Ötesi.

Giriş

Ölüm, insanı etkileyip bir kaygı ve korku uyandırdığı ve kendisiyle ilgili tutum ve davranışın gelişmesine neden olduğu için psikolojinin, ölüm ötesiyle ilgili inanç ve öğretilere yer vermesi yönüyle de dinin önemle üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Hemen hemen bütün dinler, ölüm ötesi hayata atıfta bulunmuştur (Tümer, 1993). Ancak batıda yapılan araştırmalar, dinin ana konularından biri olan ölüm ötesiyle ilgili hususlarda, dinle bağlantı içerisinde olan kişilerde bile birtakım şüphe ve kararsızlıkların olduğunu ortaya koymuştur. Ölüm ötesi hayata inananların oranı, Allah'a inananların oranından daha düşük düzeydedir. Aynı şekilde cehennem varlığına inanan-

ların oranının, cennetin varlığına inananların oranından daha düşük olduğu saptanmıştır. Hz. İsa'nın yeniden dirilişine inananların bir bölümü, ölüm ötesi hayata inanmamaktadır. Bu durum, psikolojik açıklama isteyen anlamlı bir veridir. Çünkü burada basitçe bir inanç yokluğu değil, kabul edilen din ile çelişki oluşturan bir durum söz konusudur (Vergote, 1999).

Gençler üzerinde yapılan çalışmalar da benzer sonuçları göstermektedir. Fransız liseli gençler üzerinde yapılan bir araştırmada, gençlerin ancak % 26'sının ölümden sonra bir başka hayatın varlığına kesin olarak inandıkları tespit edilmiştir. Aynı araştırmada gençlerin % 38'i ölümden sonra bazı şeylerin olduğunu, fakat bunun ne olduğunu bilmediklerini belirtmişlerdir. Kesin olarak Allah'a inananlardan, ölümden sonra başka bir hayatın varlığına inananların oranı ancak % 64'tür. Bunların ise %12'si, ölümlerle her şeyin biteceğini kabul etmektedirler (Jouisin & Boutinet, 1985'ten aktaran Hökelekli, 1991b). Ülkemizde yapılan çalışmalarda da ölüm sonrası hayata ve yeniden dirilmeye inananların oranı, Allah'ın varlığına inananların oranından daha düşük çıkmıştır (Bayyigit, 2003; Demir, 2001).

Ülkemizde ergenlerin korku ve kaygıları üzerine yapılan çalışmalarda (Özkan, 1984; Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, 2004; Yıldız, 1999), ölüm ve ölüm sonrası hayatla ilgili konuların, ergenlerin başlıca kaygı ve korkularını oluşturduğu tespit edilmiştir. Ergenlik dönemindeki şüpheler üzerine yapılan çalışmalar (Bahadır, 2002; Hökelekli, 1988; Ok, 2004), ergenlerin en çok şüphe duydukları konuların başında ölüm ötesi ile ilgili konuların geldiğini ortaya koymuştur.

Bu bulgulardan yola çıkarak, gelişim psikologları tarafından "insanın gelişim dönemleri içinde çocukluk ile yetişkinlik arasında uzanan bir geçiş dönemi" olarak tanımlanan (Kulaksızoğlu, 2000) ergenlik dönemindeki bireylerin, ölümü nasıl anlamlandırdıklarını, ölümü düşündüklerinde herhangi bir korku duyup duymadıklarını, ölüme karşı geliştirdikleri tutumları ve bunların dinî inançlarla ilişkisini, ayrıca ergenlerin ölüm ötesine (cennet ve cehennem) inanma düzeylerini tespit etmek araştırmamızın başlıca problemini oluşturmaktadır.

Çalışmamızda öncelikle, ölüm düşüncesi ve ergenlerin ölümü algılayış tarzlarına yer verilmiş, daha sonra gençlik döneminde çok fazla görülen intihar, psikodinamikleri ile ele alınmıştır. Ayrıca ölüm ötesi hayat inancı ve bunun ergen üzerindeki psikolojik etkilerine değinilmiştir. Araştırmanın bulgular kısmında, bazı bulgular tablo ile gösterilmiş diğer bulgular fazla yer tutmaması için metin içerisinde verilmiştir.

Ölüm Düşüncesi

Hayatın ayrılmaz bir parçası olan ölüm her çağda insanların zihnini meşgul etmiştir. Ölümle her an iç içe olan insan, ölüm kavramı üzerinde düşünmüş, ona karşı tutumlar geliştirmiştir. İnsanların zihnindeki ölüm kavramı, dinî, felsefî, ahlâkî ve hukukî pek çok alanda, onların davranışlarına şekil vermiş ve yaşam tarzlarını belirlemiştir. Dolayısıyla, insanoğlunun ölüm konusundaki ilgisinin neredeyse insanlığın tarihi ile yaşıt bir geçmişi vardır (Başer, 1999; Hökelekli, 1991a).

İnsanın, “ölmek zorunda olan bir varlık” olduğunun bilincinde olması onu derinden etkilemektedir (Fromm, 1985). Ölüm düşüncesi ister istemez zihnini meşgul etmektedir. İnsanın zihninde ölüm düşüncesine yer vermesinde kendi sonunu düşünmesi etkili olabildiği gibi, çevredeki birtakım uyarıcıların da bunda etkisi olabilmektedir. Çünkü ölüm insanın doğrudan tecrübe alanı dışında gerçekleşen bir olaydır. Bu yüzden insanlar, çevresindeki diğer insanların ölümleriyle ilgili olarak yaşadıkları tecrübelerden yola çıkarak ölümle ilgili tutumlar geliştirmektedirler (Alkan, 1999). Her ne kadar yakın ölüm deneyimini (near-death experience)¹ yaşadığını iddia eden ve bunun olabilirliğini savunan insanlar olsa da bu durum insanların geneli için söz konusu değildir. İnsan ancak başkalarının ölümüyle ölümü anlamaktadır (Kılıçbay, 1999). Kişinin normal hayat akışı içerisinde ona ölümü hatırlatan ve hayatın sınırlı olduğunu düşündüren pek çok olay vardır. Bu olaylardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

- ♦ Kişiyi doğrudan ilgilendiren olaylar (hastalık, bir yakının ölümü vb.),
- ♦ Sosyal olaylar (kitlelerin ölümüyle sonuçlanan deprem, sel vb.),
- ♦ Günlük yaşamda karşılaşılan herhangi bir olay (sokakta bir cenazeye karşılaşmak, mezarlık vb.) (Tufan, 2002).

Ergen ve Ölüm

Ergenlik çağı, ergenin kendisiyle aşırı ilgilenme çağıdır. Bu, ergenin tasa, kaygı ve korkularının çeşitliliğinden kolayca anlaşılabilir. Ergenin kaygılarını ve korkularını şöyle sıralamak mümkündür: Sağlıkla, kişilikle, aile ve ev-

¹ Yakın ölüm deneyimi (near-death experience): Bedensel işlevleri bakımından tıbben ölü sayılmalarından bir süre sonra, kendiliğinden veya reanimasyon (yeniden canlandırma) yöntemleriyle yaşama geri dönen kimselerin bu sırada geçirdikleri deneyimlere verilen isimdir. Bu terim, 1970'te ABD'li Raymond Moody tarafından ortaya atılmıştır (bk. Salt, 2001: 309).

le, kendisinin toplum içindeki durumuyla, kız-erkek arkadaşlığı ile ilgili, din ve ahlâk konularıyla ilgili kaygı ve korkular (ölüm korkusu, dinî konularda daha çok bilgi sahibi olmayı istemek, neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilememek), okulla ilgili kaygılar, meslek seçimi ile ilgili kaygı ve korkular (Köknel, 1985; Kulaksızoğlu, 2000; Özkan, 1984; Yavuzer, 1988).

Son çocukluk döneminden itibaren, zihinsel gelişimin sınırlarının genişlemesi ile birlikte ölüm ve ölüm ötesiyle ilgili düşünceler, zihni daha çok meşgul etmeye başlar (Hökelekli, 1991a). Nitekim bazı psikologlar, ilk defa ciddi anlamda ölüm korkusunun, ergenlik döneminde ortaya çıktığını ileri sürerler. Bu konuda yapılan bir araştırmada, on iki yaşından itibaren deneklerin 1/4'ünün ölüm korkusu hissettikleri tespit edilmiş, cinsiyet ve çevre farkının önemli olmadığı görülmüştür (Özkan, 1984). Ancak son yıllarda yapılan başka bir çalışma, kızların (% 38), erkeklerden (% 26) daha fazla ölüm korkusu hissettiklerini ortaya koymuştur (Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, 2004).

Ergenin ölüm düşüncesi, bizzat kendi ölümü üzerinde odaklaşır. Ergen, kendi ölümünün kaçınılmazlığı fikrinden yola çıkarak bütün insanların ve kâinatın bir gün son bulacağı fikrine ulaşır. Ölümün apaçık, kaçınılmaz bir yaratılış kanunu olduğunu anlamaya başlar. Ancak herkesin ve her şeyin sonlu olduğu fikri, onun ölüm karşısındaki korkusunu azaltmaz, aksine daha fazlalaştırır (Hökelekli, 1991a). Ülkemizde on beş ile on yedi yaş gençlerinin korku ve kaygıları üzerine yapılan bir araştırmada, ölüm ve ölüm ötesi ile ilgili düşüncelerin, cinsiyet farkı olmaksızın, başlıca korku ve kaygı konularını oluşturduğu görülmektedir. Bu araştırmada, gençlerin % 40,1'inin yanarak, boğularak, hastalanarak ve acı çekerek ölmekle ilgili sürekli kaygılarının olduğu ifade edilmiştir. Yine deneklerin yarıya yakını da genç ölmekten korktuklarını belirtmişlerdir (Özkan, 1984). Yörükoğlu, gençlerin hayatlarının en sağlıklı dönemlerinde ölüm ve ölüm sonrası ile ilgili kaygılar yaşamalarını oldukça şaşırtıcı bulduğunu ifade eder (Yörükoğlu, 1990).

Alexander-Adlerstein tarafından yapılan bir çalışmada gençlerin, daha çok ölüm olayının ürkütücülüğünden korktuğu tespit edilmiştir. Ayrıca, ölümle sevdiklerinden ayrılma, toprağa gömülecek olma gencin ölüm korkusunun başlıca sebepleri arasında yer almaktadır (Alexander- Adlerstein, 1959'dan aktaran Karaca, 2000). Karaca tarafından yapılan araştırmada belirtildiğine göre gençlik döneminde, ölümü bireysel ideallerini gerçekleştirmenin önünde büyük bir engel olarak görme, ölümden korkma sebeplerinin arasında yer almaktadır (Karaca, 2000).

Ergenler henüz kimliklerini yeni oluşturmaya başladıkları bir dönemde ölüme, önlerine çıkan bir engel olarak görmektedirler (Kula, 2001). Bu durumda ölümün, şahsî varlığın sona ermesi, geleceğe yönelik ilgi ve ideallerin gerçekleştirilememesi ve hayatın zevklerinden mahrum olma olarak değerlendirilmesi, onu korku ve sıkıntı ile karşılanmasına sebep olmaktadır (Geçtan, 1989; Hökeleki, 1991a). Çünkü ergenlik dönemi, ilgi alanlarının çeşitlendiği, hayallerin ve ideallerin en yüksek düzeye çıktığı bir dönem olarak bilinmektedir. Ergen, bu dönemde ileride seçeceği meslekle ilgili konulara eğilir. Bir şeyler yapmak, başarılı olmak, kendisini kanıtlamak onun için büyük önem taşır. Böyle bir durumda ölüm, bunların önünde bir engel gibi algılanır.

Gençlik döneminde, ölüm düşüncesinin en belirgin yansımalarını *intihar* olaylarında görmekteyiz. Öyle ki intihar, gençlik çağında trafik kazalarından sonra en önemli ölüm nedenidir (Ekşi, 2003; Yörükoğlu, 1990).

İntihar

İntihar (suicide), en genel anlamıyla kişinin bilerek ve isteyerek kendi yaşamına son vermesidir. İntihar düşüncesi (suicidal ideation) ise özel planlar yapmaksızın zihnini intihar fikirleriyle meşgul etme olarak tanımlanır (Budak, 2000; Durkheim, 1992; Köknel, 2000).

İntihar, pek çok ülkede ölüme yol açan nedenler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Çocukluk çağında oldukça seyrek olan intihar girişimleri, ergenlik çağından başlayarak hızlı bir artış göstermektedir. Bu durum özellikle ABD'de, Kanada'da ve Avrupa'da pek çok ülkede büyük bir sorun teşkil etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün bildirisine göre, ergenlerde yaşam boyu intihar riski ülkeler arasında yüz binde kırk ile yüz binde iki yüz arasında değişmektedir. İntihar, birçok ülkede ergenler arasındaki ölüm nedeni olarak ikinci veya üçüncü sırada yer almaktadır (Ekşi, 1990; Klenhorst, 1995; Yörükoğlu, 1990).

Ülkemizde yapılan araştırmalar, intihar oranlarının 15-34 yaş grubunda yoğunlaştığını ve kadınların erkeklere göre daha genç yaşlarda intihar ettiğini ortaya koymaktadır. İntihar kadınlarda genellikle otuz yaşın altında, erkeklerde 30-40 yaş dilimi arasında daha sık görülmektedir. 15-24 yaş grubunda ise intihar oranlarının en yüksek olduğu saptanmıştır (Köknel, 2001; Türkiye İstatistik Yıllığı, 2001).

İntihar ve intihar girişiminin gençlik çağında yüksek oluşu, bu çağın ortaya çıkardığı bedensel, ruhsal, toplumsal birtakım sebeplerin yanında, birçok

ruhsal hastalığın gençlik çağında başlamasıyla da açıklanabilir. İntihar riskinin en yüksek olduğu ruhsal bozuklukların başında *depresyon*² gelmektedir. Ölümle sonuçlanan intihar girişimlerinin yaklaşık % 65'ine depresyon tanısı konmuştur (Ekşi, 1990; Köknel, 2001).

Batıda yapılan pek çok çalışma da ergenlerdeki intihar düşüncesi, girişimi veya tamamlanmış intiharlar ile depresif bozukluklar arasındaki ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Bu çalışmalar sonunda depresif bozukluklara sahip olan ve intihar girişiminde bulunmuş ergenlerle, depresif durumda olan ama intihar girişiminde bulunmamış kişiler arasında ortak özellikler bulunmuştur. İntihar girişiminde bulunan grupta (intihara teşebbüs ettikleri hafta), hoşlandığı aktivitelerden zevk almama, ilgi kaybı, duygusal yavaşlama, sosyal ortamdan uzaklaşma gibi duygusal ağırlıklı belirtiler gözlenmiştir. Sadece depresif bozukluğu olan grupta ise *pasiflik* ve *yorgunluk* belirtilerine ek olarak *kilo kaybı* şikâyeti belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, intihar düşüncesi ile intihar girişimi arasındaki köprülerin, umutsuzluk, yaşam aktivitelerinden çekilme gibi depresif belirtiler olduğunu göstermektedir (Çuhadaroğlu ve Sonuvar, 1992; Klenhorst, 1995).

ABD'de yapılan çalışmalar, erkekler arasında ölümle biten intihar sonuçlarının kızlara göre daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Kızlarda, intihar girişiminde bulunanların oranı erkeklere göre daha yüksektir. Bu farklılık, temel olarak, seçilen intihar metotlarının cinsiyete göre değişmesiyle açıklanabilir. Erkekler daha çok, ateşli silâhlar, asılma, yüksekten atlama gibi şiddet içeren ve derhal öldüren yöntemleri seçmektedirler. Kızlar ise daha sık intihar girişiminde bulunmalarına rağmen, uyku ilâçları, yatıştırıcılar, zehirli gaz gibi öldürücü etkileri daha az olan yöntemleri seçmektedirler. Cinsiyet farklılığının intihar yöntemi seçimindeki etkisi, biyolojik, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olabilir. Erkek ergenler, kızlara göre daha saldırgan ve serttirler. Bu özellikleri seçtikleri yöntemleri etkilemektedir. Kızların ise daha yumuşak, fazla can acıtmayan yöntemleri seçmeleri kişilik özellikleri ile açıklanabilir (Garland & Zigler, 1996).

² Depresyon (depression): Ümitsizlik, karamsarlık, yetersizlik, kendine güvensizlik, değersizlik duygusu, önemsiz nedenlerden ötürü suçluluk duyma, sosyal yaşamdan çekilme, zevk alamama, iştahsızlık veya aşırı yeme, uykusuzluk veya aşırı uyku, kararsızlık, neşesizlik, hâlsizlik gibi şikâyetlerle, aşırı durumlarda ölüm ve intihar düşünceleri ile tanımlanan ve belirlenebilir bir olaya (örneğin bir sınavı, bir yakını kaybetme) bağlı olarak ortaya çıkan ruhsal çöküntü durumu (bk. Budak, 2000: 204).

İntihar girişimi, genellikle ergenin kendinden veya çevresinden kaynaklanan sorunlarla başa çıkmada güçlük çektiğinde, hiçbir çıkış yolu bulamadığında, mutsuzluk, çaresizlik ve karamsarlık içinde başvurulan bir yoldur. İntiharı, kişinin sorunlarından umutsuz bir kaçıışı olarak yorumlayabiliriz. Çünkü intihar girişiminde olan pek çok kişinin ortak amacı, yaşamlarına son vermek değil, acılarına son vermektir (Stoney, 1996). Bazen ergenin intihar girişiminde bulunması, yakınlarını, arkadaşlarını etkilemek için kahramanca kendini ispatlama veya kendini ve bu duruma düşmesine neden olanları cezalandırmak amacıyla yönelik bir *öç alma* hareketi olarak yorumlanabilir (Adler, 2001; Ekşi, 1990; Yörükoğlu, 1990).

Ölüm Ötesi Hayat İnancı ve Ergen Üzerindeki Psikolojik Etkileri

Ölüm düşüncesine sıkı sıkıya bağlı olan ölüm ötesi hayat inancı, her şeyden önce ölümü anlamlandırma, ona karşı olumlu tutum ve davranış geliştirmede ergenlik döneminde de önemli bir rol oynamaktadır. Ergenin zihinsel ve ruhsal gelişimi, ölüm ve ölüm ötesi gibi metafizikî konulara ilgisinin artmasına yol açmaktadır. Ergenin dinî duygu ve düşüncelerine bağlı olarak, hayatında dinî motifler kendini daha çok hissettirmektedir. Ölüm ötesi ile ilgili inançlarda da dinî referansların etkisi varlığını hissettirmektedir.

Bütün bunlardan sonra ölüm ötesi hayatı kapsayan ahiret inancının ergen üzerindeki etkilerini şöyle özetlemek mümkündür:

(i) Ölüm, psikolojik olarak kabul edilmesi çok zor bir gerçektir. Çünkü insan, yok oluşunu ve tükenişini düşünmek bile istememekte, geçmişteki anıları ve geleceğe yönelik ümitleriyle var olmaktadır. İşte bu noktada dinin ve onun çerçevesi içindeki ahiret inancının ergene büyük yardımı olmaktadır. Ölümsüzlük arzusuna sahip olan ergen için yeniden dirilişi vaat eden ahiret inancı, ebedi hayatın kapılarını açmakta, insanların yok oluş ve hiçlik karşısındaki kaygı ve korkularını azaltarak ruhsal dengelerini korumaktadır.

(ii) Fizyolojik olarak yaşlanan beden ve biten zamanın insana verdiği üzüntü ve sıkıntıların telâfisi ahiret hayatıyla mümkündür (Yasa, 2001c). Nitekim kısa bir dünya hayatından sonra her şeyin sona erdiğini görmek, ergen için kabullenilmesi zor bir durum ortaya çıkarmaktadır.

(iii) Sevilen bir kişinin kaybının insan üzerinde meydana getirdiği üzüntü ve acıları telâfi etme ve kişinin duygusal dünyasında derin izler bırakan bozukluklar meydana getirmesini önlemede ahiret inancının önemli bir fonksiyonu vardır (Karaca, 2000; Yasa, 2001c). Sevdiği kişilerle ahirette tekrar kavuşulacağına inanmak, ergenin üzerinde rahatlatıcı bir etkiye sahiptir.

(iv) İnsanın bu dünyada çektiği acılar ve sıkıntılar ahiret inancı ile anlam kazanmaktadır. Bu dünyada katlandığı sıkıntı ve acıların mükâfatını öteki dünyada alacağını bilmek kişiyi rahatlatmaktadır (Özarslan, 2000; Yasa, 2001b).

(v) Ahiret inancı, insanda sorumluluk bilinci ile birlikte *oto kontrol mekanizmasını* geliştirmektedir. Bu dünyada yaptığı her iyilik ve kötülüğün mutlaka karşılığını alacağını bilen insan tutum ve davranışlarını Allah'ın belirlediği ölçüde ahiret hayatına yönelik olarak ayarlayacaktır (Özarslan, 2000).

(vi) İnsanın gerek kendisinin çeşitli şekillerde haksızlığa uğramasının gerekse sürekli adaletin dünyanın hiçbir yerinde hiçbir dönem görülememesinin kendisinde meydana getirdiği rahatsızlığı ancak ahiret inancı azaltmaktadır (Çelik, 2001).

Ahiret inancı, dünyayı anlama ve hayatta bir amaç bulma arayışında olan ergenin, hayatına anlam vermekte; onu ümitsizlik, karamsarlık ve hiçlik duygularından kurtarmakta; onda sabır, teslimiyet, umut gibi duyguların gelişmesine yardımcı olmaktadır. Öyle ki ergenin içinde bulunduğu dünyanın zorluklarının imtihan olduğunu düşünmesi ve öteki dünyada mükâfatlandırılacağına inanması, onu hayata karşı daha dirençli kılmakta ve onun birtakım çıkmazlara girmesini engellemektedir.

Amaç

Bu araştırmanın temel amacı, ergenlik döneminde başta dindarlıkla, ölüm düşüncesi sıklık düzeyi, ölüm korkusu ve ölüm ötesi hayat inancı arasında ne tür bir ilişkinin olduğunu tespit etmek, ikinci olarak da yaş, cinsiyet, sosyoekonomik durum gibi demografik değişkenlerin dindarlıkla ve ölüme karşı geliştirilen tutumlarla ilişkilerini incelemek ve aralarında anlamlı bir ilişki olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu temel amacın yanı sıra, ankete katılanların okul türünün, dinî inanç ve ibadet düzeyi, ölüm korkusu ve ölüm ötesi inancı üzerinde etkisinin olup olmadığını, eğer varsa hangi düzeyde anlamlı olduğunu araştırmak da amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Hipotezleri

(i) Ergenlik döneminde dinî inançların ölüm ve ölüm ötesiyle ilgili tutumlar üzerinde olumlu etkileri vardır (temel hipotez).

(ii) Dinî inanç ve ibadet düzeyi ile ölüm düşüncesi sıklık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Dinî inanç ve ibadet düzeyi yüksek olan ergenlerde ölümü düşünme oranı daha yüksektir.

(iii) Ölüm düşüncesi sıklık düzeyi ile ölüm korkusu arasında anlamlı bir ilişki vardır. Ergenlerde ölüm düşüncesi sıklık düzeyi yükseldikçe, ölüm korkusu duyma düzeyi de yükselmektedir.

(iv) Ölüm korkusu ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki vardır. Ergenlik döneminde kızlar erkeklerden daha çok ölümden korkarlar.

(v) Ölüm korkusuyla dinî inanç ve ibadet düzeyi arasında pozitif bir ilişki vardır. Ergenlerde dinî inanç ve ibadet düzeyi arttıkça ölüm korkusu da artmaktadır.

(vi) Ölüm ötesi hayat inancı ile dinî inanç ve ibadet düzeyi arasında pozitif bir ilişki vardır. Ergenlik döneminde dinî inanç ve ibadet düzeyi yükseldikçe ölüm ötesi hayat inancı da yükselmektedir.

(vii) Ölüm ötesi hayat inancı ile dinî eğitim düzeyi arasında pozitif bir ilişki vardır. Dinî eğitim düzeyi yüksek olan ergenlerde ölüm ötesi hayat inancı da yüksektir.

(viii) Ölüm ötesi hayat inancı ile sosyoekonomik düzey arasında anlamlı bir ilişki vardır. Sosyoekonomik düzeyi düşük olan ergenlerde, ölüm ötesi hayat inancı daha yüksektir.

(ix) Ölüm korkusu ile intihar eğilimi arasında negatif bir ilişki vardır. Ergenlerde ölüm korkusu azaldıkça intihar eğilimi artar.

(x) İntihar eğilimi ile dinî inanç ve ibadet düzeyi arasında negatif bir ilişki vardır. Ergenlerde dinî inanç ve ibadet düzeyi arttıkça intihar eğilimi azalmaktadır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmada, seçilen örneklem grubundan bilgi toplamak için *tarama modeli* içerisinde yer alan ve din psikolojisinin de bilgi toplama metodlarından (Hökelekli, 1993) olan *anket tekniği* kullanılmıştır. Ana kütleyi temsil yeteneğine sahip örneklemin seçiminde yaş, cinsiyet, sosyoekonomik durum vb. değişkenler kullanıldığı için *tabakalı basit tesadüfi örnekleme* ve sınıf, yaş gibi değişkenlere sınırlamalar getirildiği için *kota örnekleme*si metodları (Aslantürk, 1999) kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmamızın evreni, Bursa ilindeki orta öğretim kurumlarında öğrenim gören orta öğretim öğrencilerinin oluşturduğu gruptur. Araştırmanın örnekleme ise Bursa'da dört liseden (lise 1, 2 ve 3. sınıflar) tesadüfi yöntemle seçilmiş dört yüz öğrenciden oluşmaktadır. Söz konusu örneklem grubunun okullara göre dağılımları şöyledir:

Atatürk Lisesi: 120 öğrenci

Özel Tunç Süper Lisesi: 60 öğrenci

Bursa İmam Hatip Lisesi: 120 öğrenci

Ali Osman Sönmez Fen Lisesi: 100 öğrenci

Araştırmamızda örneklem grubu olarak söz konusu okulların belirlenmesindeki en önemli sebep, her bir okulun belli bir sınıflamaya girmesidir. Okullar imam hatip, fen lisesi, özel okul ve genel lise şeklinde gruplandırılarak araştırma sonuçlarının farklılık gösterip göstermediğinin tespiti amaçlanmıştır. Söz konusu okullardan İmam Hatip Lisesinin araştırma kapsamına alınmasındaki amaç imam hatip liselerinin örgün meslekî din eğitimi orta öğretim düzeyinde veren okullar olmasıdır. Ali Osman Sönmez Fen Lisesi sınavla öğrenci alan bir okul olması, genel lise kapsamına giren Atatürk Lisesi her kesimden öğrencinin gelebildiği bir okul olması, Özel Tunç Süper Lisesi ise genellikle sosyoekonomik düzeyi yüksek olan öğrencilerin gittiği bir okul olması sebebiyle tercih edilmiştir.

Tablo 1'de görüldüğü gibi araştırmamıza katılan deneklerin % 48,5'ini kızlar, % 51,5'ini erkekler oluşturmaktadır. Örnekleme katılan erkeklerle kızların oranı birbirine yakındır. Yukarıdaki tablodaki verilere göre, örnekleme katılan deneklerden 14-15 yaş grubu % 17,75'lik bir oranı, 16-17 yaş grubu % 54'lük bir oranı, 18-19 yaş grubu ise % 28,25'lik oranı oluşturmaktadır. Elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, çoğunluğu % 54 ile 16-17 yaş grubunun oluşturduğu görülmektedir. Bunu % 28,25 ile 18-19 yaş grubu izlemektedir. En düşük oranı ise % 17,75 ile 14-15 yaş grubu oluşturmaktadır.

Tablo 1

Deneklerin Cinsiyet ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

	Gruplar	Sayı	%
Cinsiyet	Kız	194	48,5
	Erkek	206	51,5
Yaş	14-15	71	17,75
	16-17	216	54
	18-19	113	28,25
Toplam		400	100

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri, daha önce de belirttiğimiz gibi, anket tekniği ile elde edilmiştir. Anket sorularını hazırlamada ilk aşama olarak dokümantasyon metodu kullanılarak konuyla ilgili daha önce yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinde kullanılan anket soruları incelenmiştir. Dinî inanç boyutunun yanı sıra ibadet boyutu ile dinî inanç ve ibadetlerin etki boyutu (Yaparel, 1987) göz önünde bulundurulmuş, deneklerin dinî inanç ve ibadet durumlarını ölçmeye yönelik sorular hazırlanmıştır. Daha sonra istatistik uzmanı yardımıyla sınıflayıcı, sıralayıcı ve likert tipi (Gürsakal, 2001) hazır ölçeklerin şekline uygun olarak anket soruları oluşturulmuştur. İki bölümden oluşan anket sorularında dolgu maddesi niteliğinde hiçbir soru kullanılmamıştır. Deneklerin dikkatlerini dağıtmamak için az fakat araştırma konusu ile doğrudan ilgili sorular hazırlanmıştır. Soruların seçenekleri hazırlanırken, bazen olumludan olumsuz, bazen de olumsuzdan olumluya doğru giden ifadeler kullanılarak, deneklerin aynı ifadeleri içeren seçenekleri işaretlememeleri amaçlanmıştır.

İşlem

Yukarıda belirtilen şekilde hazırlanan anket soruları söz konusu okullardan 20-30 kişilik bir ön deneme grubuna uygulanmıştır. Ön uygulama sonucu, öğrencilerin konu ile ilgili tutumlarını çok net ölçemeyen sorulara, istatistik uzmanı yardımıyla son şekli verilerek söz konusu okullarda uygulama işlemine geçilmiştir. Uygulama yapmadan önce okul idarecileri ile görüşülüp uygun ders saatleri belirlenmiştir.

Ayrıca ankete verilen cevapların tamamen gizli kalacağı bu yüzden isimlerini yazmalarının gerekli olmadığı, hem anket formunda belirtilmiş, hem de uygulama öncesi anketör tarafından açıklanmıştır. Böylece öğrencilerin samimî ve gerçeğe uygun cevaplar vermeleri sağlanmaya çalışılmıştır.

Anketin cevaplandırılması öğrencilerin yaklaşık 10-15 dakikalarını almıştır.

Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Araştırmada anket tekniği ile elde edilen nitel veriler, sayısal değere dönüştürülerek bilgisayar girdisine uygun hâle getirilmiştir. Verilerin bilgisayara aktarılmasında ve değerlendirilmesinde Statistica/Win 4.5 hazır paket programı (Gürsakal, 1997) kullanılmıştır.

Araştırma hipotezlerinin test edilmesinde *ki-kare* (chi-square) hipotez test etme tekniği kullanılarak 0,05 (% 5) anlamlılık veya başka bir ifade ile 0,95 (% 95) güven düzeyine göre anlamlılıkları değerlendirilmiştir.

Elde edilen veriler araştırmanın teorik bölümündeki bilgiler ve kaynaklar ışığında yorumlanmış ve hipotezlerin test edilme düzeyleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Dinî İnançlar

Tablo 2

Deneklerin Allah İncancına Göre Dağılımları

Allah'ın varlığına ve birliğine inanma düzeyi	Sayı	%
İnanıyorum.	385	96,25
Kararsızım.	11	2,75
İnanmıyorum.	4	1
Toplam	400	100

Tablo 2'den elde edilen verilere göre, anketimize cevap veren deneklerin tamamına yakını (% 96,25) Allah'ın varlığına ve birliğine inandıklarını belirtmişlerdir. Bu konuda şüphe duyup "Kararsızım." diyenlerin oranı % 2,75'tir. İnançsızların oranı ise oldukça düşük bir değer (% 1) göstermektedir.

Tablo 3

Deneklerin Cennet İncancına Göre Dağılımları

Cennete inanma düzeyi	Sayı	%
İnanıyorum.	355	88,75
Kararsızım.	39	9,75
İnanmıyorum.	6	1,5
Toplam	400	100

Tablo 3'ten elde edilen verilere göre, ankete katılan deneklerin büyük çoğunluğu (% 88,75) cennetin varlığına inanmaktadır. Bu konuda şüpheleri olup "Kararsızım." diyenlerin oranı % 9,75; inançsızların oranı ise % 1,5 'tir.

Tablo 4

Deneklerin Cehennem İncancına Göre Dağılımları

Cehenneme inanma düzeyi	Sayı	%
İnanıyorum.	353	88,25
Kararsızım.	40	10
İnanmıyorum.	7	1,75
Toplam	400	100

Tablo 4'te görüldüğü gibi, cehennem varlığına inananların oranı % 88,25; bu konuda şüpheli olup "Kararsızım." diyenlerin oranı % 10, "İnanmıyorum." diyenlerin oranı ise, % 1,75'dir. Genel olarak bakıldığında cehennem varlığına inanmayanların oranı, cennetin varlığına inanmayanların oranından biraz fazladır.

Yeniden diriliş, cennet ve cehennem gibi özellikle ölüm ötesi hayata yönelik inanç konularında şüphe ve tereddütleri olanlar, Allah inancındaki derecelendirmeye göre daha yüksek oranlara sahiptir (bk. Tablo 3, 4, 5). Allah'ın varlığına ve birliğine inanma düzeyi ile cennet ve cehennemin varlığına inanma düzeyi arasında farklılık olmasına rağmen, araştırmaya katılan deneklerde cennetin ve cehennemin varlığına inanma düzeylerinde çok belirgin bir fark ortaya çıkmamaktadır. Cennetin varlığına inananların oranı % 88,75; cehennemin varlığına inananların oranı % 88,25'tir. "İyi insanların sonsuza kadar cennette yaşayacağına" inanma düzeyi (% 82,08) ile "kötü ve günahkâr insanların günahları karşılığında cehennemde kalacağına" inanma düzeyi (%77,66) arasında daha belirgin farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5

Deneklerin Öldükten Sonra Dirilme ve Bu Dünyada Yaptıklarının Hesabını Vermeye İnanıp İnanmadıklarına Göre Dağılımları

Öldükten sonra dirilme ve bu dünyada yaptıklarının hesabını vermeye inanma düzeyi		
	Sayı	%
İnanıyorum.	354	88,5
Kararsızım.	41	10,25
İnanmıyorum.	5	1,25
Toplam	400	100

Tablo 5'te görüldüğü gibi, "öldükten sonra dirilme ve bu dünyada yaptıklarının hesabını vermeye" inananların oranı (% 88,5) cennet ve cehenneme inananların oranına yakın çıkmıştır. Şüphe duyup "Kararsızım." diyenlerin oranı % 10,25'dir. İnkâr edenlerin oranı ise % 1,25'tir.

Dinî İnanç ve İbadet Düzeyi

Deneklerimizin büyük çoğunluğunu "inançlı fakat pratikleri eksik olanlar" (% 64) oluşturmaktadır. "İnançlı ve pratiklerini tam olarak yerine getirenler" ikinci sırayı (% 25) almaktadır. "Dinî inançları ile ilgili şüphe ve karar-

Tablo 6

Deneklerin Dinî İnanç ve İbadet Durumlarına Göre Dağılımı

Dinî inanç ve ibadet düzeyi	Sayı	%
Dinî inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var (şüpheli).	27	6,75
İnancım var ama ibadetlerimi tam olarak yerine getiremiyorum (inançlı fakat pratikleri eksik).	256	64
Kesinlikle inanıyorum ve bütün dinî görevlerimi yerine getirmeye çalışıyorum (inançlı).	100	25
Dine bir ilgim yok (ilgisiz).	14	3,5
Dine karşıyım (inançsız).	3	0,75
Toplam	400	100

sızlıkları olanlar” % 6,75’lik bir orana sahiptir. Dinle ilgisi olmayanlar % 3,5 ve din karşıtı olanlar % 0,75’lik bir oramı oluşturmaktadır.

Ölüm Düşüncesi

Araştırmamızdan elde edilen bulgulara göre, deneklerimizin büyük çoğunluğu ölümü “ara sıra” (% 51,5) düşünmekte, ölümü “sık sık” düşünenler de önemli bir sayısal değere (% 36,75) ulaşmaktadır. Ölümü hiç düşünmeyenler ise % 11,75’lik bir oramı oluşturmaktadır.

Tablo 7

Deneklerin Ölüm Düşüncesi Sıklık Düzeyine Göre Dağılımları

Ölüm düşüncesi sıklık düzeyi	Sayı	%
Hiç	47	11,75
Ara sıra	206	51,5
Sık sık	147	36,75
Toplam	400	100

Ölüm düşüncesi sıklık düzeyi, örneklem grubunun dinî inanç ve ibadet durumlarına göre farklılık göstermektedir. Özellikle inançlı ve pratikleri tam olan ergenlerde ölüm sürekli bir ilgi konusu olmaktadır. İnançlı ve pratikleri tam olan ergenlerde, ölümü “sık sık” düşünenlerin oranlarında (% 52) yükselmenin olması, dinin ölümle ilgili davranışlar üzerinde belirleyici etkisinin olduğunu açığa çıkarmaktadır. Dine karşı ilgi duymayanlarda ve inançsızlarda “hiç düşünmeyenler” (% 42,86; % 66,67) dikkat çekecek bir orandadır.

Tablo 8

Ölüm Düşüncesi Sıklık Düzeyi ile Okul Türü Arasındaki İlişki

Okul türü	Hiç	Ara sıra	Sık sık	Toplam
Genel lise	16	63	41	120
%	13,33%	52,50%	34,17%	
Özel lise	11	33	16	60
%	18,33%	55,00%	26,67%	
İmam hatip lisesi	7	42	71	120
%	5,83%	35,00%	59,17%	
Fen lisesi	13	68	19	100
%	13,00%	68,00%	19,00%	
Toplam	47	206	147	400

$\chi^2 = 44.83283$ SD=6 P=0.00000

Ölüm düşüncesi sıklık düzeyinin okul türüne göre dağılımlarına bakıldığında zaman, ölümü “sık sık” düşünenlerde dinî eğitim düzeyi yüksek olan imam hatip lisesi öğrencileri % 59,17 ile ilk sırayı almakta (krş. Høkelekli, 1986), bunu % 34,17 ile genel lise izlemektedir. Özel lise ve fen lisesinde bu oran daha düşüktür (% 26,67; % 19) (bk. Tablo 8).

Tablo 9

Ölüm Düşüncesi Sıklık Düzeyi ile Ölüm Korkusu Arasındaki İlişki

Ölüm düşüncesi sıklık düzeyi	Hayır, duymuyorum.	Kararsızım.	Evet, duyuyorum.	Toplam
Hiç	28	5	14	47
%	59,57	10,64	29,79	
Ara sıra	50	68	88	206
%	24,27	33,01	42,72	
Sık sık	36	17	94	147
%	24,49	11,56	63,95	
Toplam	114	90	196	400

$\chi^2 = 50.81101$ $SD=4$ $P=0.00000$

Ölüm düşüncesi sıklık düzeyinin ölüm korkusu ile ilişkisine baktığımızda istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaştığı görülmektedir. Ölümü “sık sık” düşünenlerde ölüm korkusu duyma oranı en yüksek düzeydedir (% 63,95). Bu oran ölümü “ara sıra” düşünenlerde ikinci sırayı (% 42,72) alırken ölümü “hiç” düşünmeyenlerde en düşük (% 29,79) düzeydedir (bk.Tablo 9).

Ölüm Korkusu

Araştırmamıza katılan deneklerin yaklaşık yarısı (% 49) ölümden korktuğunu belirtmiştir. Bu konuda kararsız olanlar, % 22,5’lik, ölüm korkusu duymayanlar ise % 28,5’lik oranı oluşturmaktadır.

Tablo 10

Deneklerin Ölüm Korkusu Duyup Duymadıklarına Göre Dağılımları

Ölüm korkusu duyma düzeyi	Sayı	%
Hayır, duymuyorum.	114	28,5
Kararsızım.	90	22,5
Evet, duyuyorum.	196	49
Toplam	400	100

Araştırmamızdan elde edilen verilere göre, inançlı ve pratikleri tam olan ergenlerle (% 48), inançlı fakat pratikleri eksik olanlarda (% 50,78) ölüm korkusu duyma oranı, ilgisiz (% 21,43) ve inançsızlara (% 33,33) göre daha fazladır. Allah’ın varlığına ve birliğine inananların yarıya yakını (% 49,35), ölümü düşündüklerinde korku duyduklarını belirtmiştir. İnanmayanlarda ise sadece bir kişi ölümü düşündüğünde korku duyduğunu belirtmiştir.

Dinî eğitim düzeyi ile ölüm korkusu arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaştığını görmekteyiz. Dinî eğitim düzeyleri yüksek olan imam hatip lisesi öğrencilerinin çoğunluğu (% 59,17) ölümden korktuklarını belirtmiştir. Nitekim araştırmamızdan elde edilen verilere göre, deneklerimizin büyük çoğunluğu ölüm korkusunun oluşmasında en etkili faktör olarak “dinî sohbet ve vaazları” görmektedirler (IHL % 65; GL % 54.17).

Tablo 11*Dinî İnanç ve İbadet Durumları ile Ölüm Korkusu Duyma Düzeyi Arasındaki İlişki*

Dindarlık düzeyi	Hayır, duymuyorum.	Kararsızım.	Evet, duyuyorum.	Toplam
Şüpheli	8	5	14	27
%	29,63	18,52	51,85	
İnançlı/pratikleri eksik	62	64	130	256
%	24,22	25,00	50,78	
İnançlı	35	17	48	100
%	35,00	17,00	48,00	
İlgisiz	7	4	3	14
%	50,00	28,57	21,43	
İnançsız	2	0	1	3
%	66,67	0,00	33,33	
Toplam	114	90	196	400

$X^2 = 12.64837$ $SD=8$ $P=0.12458$

Ergenlerin dinî inanç ve ibadet durumlarındaki farklılık ile ölüm korkusu duyma sebepleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmıştır. Buna göre inançlı ve pratikleri tam olan ergenlerde “öldükten sonra Allah’ın huzurunda hesap verme” endişesinden dolayı ölüm korkusu duyma oranı en yüksek düzeydedir (% 71). Dinî inanç ve ibadet düzeyi yüksek olan ergenlerde böyle bir eğilimin olması kendi dinî yönelişleriyle de uyum göstermektedir. Deneklerin dinî inanç ve ibadet durumlarındaki azalmaya paralel olarak ölüm korkusunun sebeplerinin din dışı konulara bağlandığı görülmektedir. Şüpheli, ilgisiz ve inançsızlarda “sevilen şeylerden ve ki-

Tablo 12*Dinî İnanç ve İbadet Durumları ile Ölüm Korkusunun Sebepleri Arasındaki İlişki*

Dindarlık düzeyi	Ölümler her şeyin sona ereceğini düşünerek korkuyorum.	Ölümler sevdiğim şeylerden ve kişilerden ayrılmaktan korkuyorum.	Ölüm bende hiçbir şekilde korku uyandırmıyor.	Ölümden sonra Allah’ın huzurunda hesaba çekeceğimi düşünerek korkuyorum.	Ölümden sonra vücudumun başına gelecek şeylerden korkuyorum.	Toplam
Şüpheli	5	13	4	4	1	27
%	18,52	48,15	14,81	14,81	3,70	
İnançlı/pratikleri eksik	21	92	18	117	8	256
%	8,20	35,94	7,03	45,70	3,13	
İnançlı	4	11	11	71	3	100
%	4,00	11,00	11,00	71,00	3,00	
İlgisiz	3	7	4	0	0	14
%	21,43	50,00	28,57	0,00	0,00	
İnançsız	0	1	0	1	1	3
%	0,00	33,33	0,00	33,33	33,33	
Toplam	33	124	37	193	13	400

$X^2 = 69.55137$ $SD=16$ $P=0.00000$

şilerden ayrılmak” ölüm korkusunun oluşmasında en etkili faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (% 48,15; % 50; % 33,33). Şüpheli ve ilgisizlerde ölümle her şeyin sona ereceğini düşünerek endişe duyanlar da önemli bir orana (% 18,52; % 21,43) ulaşmaktadır (bk. Tablo 12).

Ergenlerin ölümden korkma sebeplerinin farklılaşmasında dinî eğitim düzeyinin de etkisinin olduğu görülmektedir. Dinî eğitim düzeyi yüksek olan imam hatip lisesi öğrencilerinin çoğunluğunda (% 80) “öldükten sonra Allah’ın huzurunda hesaba çekilme” düşüncesi ölüm korkusunun kaynağını oluşturmaktadır. Dinî eğitim düzeyi düşük olanlarda, genelde ölüm korkusunun sebebini “sevilen şeylerden ve kişilerden ayrılma” düşüncesi oluşturmaktadır (GL % 39,17; ÖL % 51,67; FL % 39).

Ölümün Anlamı

“Ölüm sizin için ne ifade ediyor?” şeklinde düzenlediğimiz soruya örneklem grubunun verdikleri cevaplara baktığımızda, ölümün anlamı konusunda farklı görüş ve düşüncelere sahip oldukları görülmektedir. Örneklem grubunun büyük çoğunluğu (% 70,5) ölümü “sonsuz bir hayatın başlangıcı” olarak değerlendirmektedirler. İnançlı ve pratikleri tam olan ergenlerde “ölümü sonsuz bir hayatın başlangıcı olarak” görenler (% 85), ilgisiz ve inançsızlarda ise ölümü “sonrası olmayan yokluk ve hiçlik” olarak değerlendirenler en yüksek orana sahiptir (% 28,57; % 66,67). Ayrıca inançlı ve pratikleri tam olanlarla, inançlı fakat pratikleri eksik olan ergenlerde ölümü “hakkında

Tablo 13

Dinî İnanç ve İbadet Durumları ile Ölümün Anlamı Arasındaki İlişki

Dindarlık düzeyi	Hayatın zevklerinden mahrum değildir.	Hakkında kim- senin bir şey söyleye- meyeceği bir sırdır.	Sonsuz bir hayatın başlangıcıdır.	Sonrası olmayan yokluk ve hiçliktir.	Hiçbir şey ifade etmiyor.	Toplam
Şüpheli	8	4	10	5	0	27
%	29,63	14,81	37,04	18,52	0,00	
İnançlı/pratikleri eksik	12	46	184	11	3	256
%	4,69	17,97	71,88	4,30	1,17	
İnançlı	2	11	85	2	0	100
%	2,00	11,00	85,00	2,00	0,00	
İlgisiz	1	4	2	4	3	14
%	7,14	28,57	14,29	28,57	21,43	
İnançsız	0	0	1	2	0	3
%	0,00	0,00%	33,33	66,67	0,00	
Toplam	23	65	282	24	6	400

$X^2 = 128.5851$ $SD = 16$ $P = 0.00000$

kimsenin bir şey söyleyemeyeceği bir sır” olarak görenler ikinci sırayı almaktadır (% 11; % 17,97).

Dinî eğitim düzeyine göre de deneklerin ölüme verdikleri anlamın farklılaştığı görülmektedir. Dinî eğitim düzeyi yüksek olan imam hatip lisesinde ölüme “sonsuz bir hayatın başlangıcı” olarak değerlendirenler en yüksek orana (% 87,50) sahiptir. Bu grupta ölümü “hayatın zevklerinden mahrum olma” ve “sonrası olmayan yokluk ve hiçlik” olarak görenler çok küçük bir orana (% 0,83) sahiptir. Özel lise (% 10; % 18,33) ve fen lisesinde (% 10; % 8) bu seçenekleri işaretleyenler daha yüksek bir orana sahiptir.

Ölümün Uyandırdığı Tepkiler

Araştırmadan elde edilen verilere göre, araştırmaya katılan öğrencilerin yarısından çoğunun (% 51,25) “ölümü kabullenme” tutumu içerisinde oldukları tespit edilmiştir. Ölümü her hatırladığında korku ve sıkıntı duyanlar, ikinci sırayı almakta (% 28), bunu ölümü zihninden uzaklaştırarak “bastırma” tutumu içerisinde olanlar (% 15,25) izlemektedir. “Birilerine ve bir şeylere karşı öfke ve isyan duyanlar” ise küçük bir kesimi (% 5,5) oluşturmaktadır.

Ölümü hatırlamaya bağlı olarak ergenlerde uyanan tepkilerin dinî inanç ve ibadet durumlarındaki farklılığa göre dağılımlarına baktığımızda, inançlı ve pratikleri tam olan ergenlerin (% 63) ölümü daha çok “kabullenme tutumu” içerisinde karşıladıkları görülmektedir. İlgisiz ve inançsızların ölüm karşısındaki tepkileri daha çok “bastırma” yoluyla zihinden uzaklaştırma (% 42,86; % 33,33) ve “birilerine ve bir şeylere karşı öfke ve isyan” duyma şeklinde ortaya çıkmaktadır (% 14,29; % 33,33).

Araştırmadan elde edilen istatistiksel veriler, dinî eğitim düzeyi ile ölüm karşısında geliştirilen tutum ve davranışlar arasında da anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Dinî eğitim düzeyleri yüksek olan imam hatip lisesi öğrencilerinde ölüme karşı “kabullenme” tutumu geliştirenlerin oranı (% 61,67) daha yüksektir. Bu grupta ölümü “bastırma” yoluyla unutmaya çalışanlar (% 5,83) ve “birilerine ve bir şeylere karşı öfke ve isyan” duyanlar (% 0,83) oldukça düşük bir orana sahiptir. Alınan meslekî din eğitiminin ölüme karşı olumlu tutumlar geliştirmede belirleyici etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Sevilen Bir Kişinin Ölümünün Uyandırdığı Tepkiler

Araştırmamıza katılan deneklerin büyük çoğunluğu (% 61), sevilen herhangi bir kişinin ölümünden kaynaklanan üzüntü ve kaygı durumundan kurtul-

mada dua ve ibadete yönelmektedirler. “Hiç düşünmemeye çalışırım.” diyenler % 36’lık bir oranı, “Unutmak için alkol ve uyuşturucu vb. maddeler alırım.” diyenler ise küçük bir kesimi (% 3) oluşturmaktadır.

Sevilen bir kişinin ölümü ile karşılaşan kişilerin bu durumla başa çıkmada seçtikleri tutum ve davranışların dinî inanç ve ibadet durumlarındaki farklılığa göre dağılımlarına baktığımızda elde edilen verilerin, anlamlılık düzeyine ulaştığı görülmektedir. İnançlı ve pratikleri tam olan ergenlerin büyük bir çoğunluğu (% 90) böyle bir durumla başa çıkmada dua ve ibadete yönelmekte, hiç düşünmemeye çalışarak “bastırma” davranışını seçenler % 10’luk bir oranı oluşturmaktadır. Unutmak için alkol, uyuşturucu vb. maddeler almayı düşünen hiç kimse yoktur. Şüpheli, ilgisiz ve inançsızlarda, acı ve üzüntü karşısında “bastırma” metodunu kullanarak unutmaya çalışanlar yüksek oranlardadır (% 70,37; % 64,29; % 66,67).

Araştırmamızdan elde edilen istatistiksel veriler dinî eğitim düzeyindeki farklılığın bu konuda seçilen tutum ve davranışlar üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Dinî eğitim düzeyi yüksek olan ergenlerde “dua ve ibadet” en yaygın (% 90) başa çıkma metodu olarak kullanılmaktadır.

Sevilen bir kişinin kaybından duyulan üzüntü durumuyla başa çıkmada dua ve ibadet ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmıştır. Böyle bir durumdan kurtulmada “dua ve ibadet davranışını” kızlar (% 69,07), erkeklerden (% 53,40) daha çok kullanılmaktadır. Erkeklerde hiç düşünmemeye çalışarak “bastırma” davranışını seçenler (% 41,26) daha fazla iken kızlarda unutmak için alkol, uyuşturucu vb. madde kullanmayı düşünenler yok denecek kadar azdır.

Ölümsüzlüğün Anlamı

Araştırmamızdan elde edilen bulgulara göre, deneklerin büyük çoğunluğu (% 64,5), İslâmî inançların tanımladığı, “ölümden sonra yeniden diriliş ve sonsuz bir hayat” anlamındaki bir ölümsüzlük anlayışına sahip bulunurken, % 35,5’i dinî anlayışın dışında kalan farklı ölümsüzlük düşüncelerine sahiptir. Araştırmamızda ergenler arasında “öldükten sonra yeniden dirilme ve orada sonsuzca yaşama” düşüncesine dayanan ölümsüzlük anlayışından sonra, ikinci sırayı (% 20) “insanî eser ve başarıların sonsuz olması” düşüncesine dayanan “sosyal ölümsüzlük” fikrini benimseyenler almaktadır. İnsanın ruhunun ölümden sonra bu dünyada başka bir bedene geçip tekrar yaşaması anlayışına dayanan “reenkarnasyon” inancı ergenler arasında %

10'luk bir orana sahiptir. Maddenin sonsuzluğu içerisinde insanın da sonsuz olduğuna inanarak “maddî ölümsüzlük” fikrine sahip olanlar ise küçük bir kesimi oluşturmaktadır (% 5,5).

İnançlı ve pratikleri tam olan ergenlerde “yeniden diriliş” temeline dayalı bir ölümsüzlük anlayışına sahip olanlar en yüksek düzeyde (% 86) iken şüpheli, ilgisiz ve inançsızlarda genelde din dışı ölümsüzlük modelleri benimsenmektedir. Buna göre, şüphelilerde “insanî eser ve başarıların sonsuz olması” düşüncesini benimseyenler (% 37,04), ilgisizlerde ve inançsızlarda ise “maddî ölümsüzlük” fikrine sahip olanlar (% 71,43; % 66,67) çoğunluğu oluşturmaktadır.

Bulgular, dinî eğitim düzeyinin de ölümsüzlüğün anlamı konusunda benimsenen görüş ve düşünceler üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Dinî eğitim düzeyi yüksek olan imam hatip lisesi öğrencilerinde ölümsüzlük düşüncesinin şekillenmesinde alınan din eğitiminin etkisi görülmektedir. Buna göre öğrencilerin çoğunluğu (% 85,83), “ahirette” sonsuz olarak yaşama temeline dayalı bir ölümsüzlük anlayışına sahiptir.

Cinsiyet ve yaş değişkeninin ölümsüzlüğün anlamı konusunda benimsenen görüşler üzerinde etkili olmadığı tespit edilmiştir (cinsiyet: $p=0.73295$; yaş: $p=0.61220$).

İnançlı ve pratikleri tam olan ergenlerde “yeniden diriliş ve ilâhî mahkemede hesap verme” inancı en yüksek düzeydedir (% 97). Şüphelilerde bu konuda “kararsız” olanlar (% 48,15) ikinci sırayı, ilgisizlerde (% 85,71) ilk sırayı almaktadır. İnançsızlarda bu konuda kararsız olan hiç kimse yoktur.

Tablo 14

Dini İnanç ve İbadet Durumları ile Öldükten Sonra Yeniden Dirilme ve Bu Dünyada Yapılanların Hesabını Verme İnancı Arasındaki İlişki

Dindarlık düzeyi	İnanıyorum.	Kararsızım.	İnanmıyorum.	Toplam
Şüpheli	14	13	0	27
%	51,85	48,15	0,00	
İnançlı/pratikleri eksik	243	13	0	256
%	94,92	5,08	0,00	
İnançlı	97	3	0	100
%	97,00	3,00	0,00	
İlgisiz	0	12	2	14
%	0,00	85,71	14,29	
İnançsız	0	0	3	3
%	0,00	0,00	100,00	
Toplam	354	41	5	400

$X^2 = 406.7420$ $SD=8$ $P=0.00000$

Dinî eğitim düzeyinin “yeniden diriliş ve ilâhî huzurda hesap verme” inancına göre dağılımına baktığımızda dinî eğitim düzeyi yüksek olan imam hatip lisesi öğrencilerinde inananların oranı % 99,17’dir. Bu konuda “kararsız” olan sadece bir kişidir. İnanmayan ise hiç kimse yoktur.

Cinsiyet, yaş ve sosyoekonomik düzey değişkeni ölüm ötesi hayat inancı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Cinsiyet: $p=0.81122$; Yaş: $p=0.40963$; sosyoekonomik düzey: $p=0.10746$).

Dinî inanç ve ibadet düzeyi ile “intiharı asla düşünmeme fikri” arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (bk. Tablo 14). İnançlı ve pratikleri tam olan ergenlerde (% 89) ve inançlı fakat pratikleri eksik olanlarda (% 75), “intiharı asla düşünmeme fikrine” “Katılıyorum.” diyenler, en yüksek düzeydedir. Bu düşünceye “katılmayanlar” ise en yüksek oranda (% 21,43) ilgisiz gruba aittir.

Tablo 15

Dinî İnanç ve İbadet Düzeyi ile İntihar Etmeyi Asla Düşünmeme Arasındaki İlişki

Dinî inanç ve ibadet düzeyi	Katılıyorum.	Kararsızım.	Katılmıyorum.	Toplam
Şüpheli	21	4	2	27
%	77,78	14,81	7,41	
İnançlı/pratikleri eksik	192	31	33	256
%	75,00	12,11	12,89	
İnançlı	89	3	8	100
%	89,00	3,00	8,00	
İlgisiz	6	5	3	14
%	42,86	35,71	21,43	
İnançsız	2	1	0	3
%	66,67	33,33	0,00	
Toplam	310	44	46	400
$X^2 = 23.15647$ $SD=8$ $P=0.00318$				

Tartışma

Bu çalışmada dinî inanç ve ibadet durumlarının ölüm ve ölüm ötesiyle ilgili tutumlar üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu amaç çerçevesinde yapılan analizler sonucunda genel olarak, ergenlerin ölüm ve ölüm ötesine yönelik düşüncelerinin dinî inançlardan etkilendiği tespit edilmiş, bu bulgular hipotezlerle ilişkilendirildiğinde ayrıntılı olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Araştırmamıza katılan deneklerin büyük çoğunluğu Allah’ın varlığına ve birliğine inandıklarını (% 96,25) belirtmiştir. Örneklem grubunun hepsinin ergenlik döneminde oldukları göz önünde bulundurulduğu zaman bu verinin önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü ergenlik dönemi, dinî şüphe ve kararsızlıkların yoğun olarak yaşandığı bir dönem olarak bilinmektedir (Bahadır,

2002; Hökelekli, 1988). Ancak Allah'ın varlığına inanç, genelde psikolojik bir zorunluluk olarak hissedildiği (Hökelekli, 1992) için ergenlerde bu konuda “kararsız” olanlar ve inanmayanlar oldukça azdır. Allah inancında önemli derecede inanç problemlerinin olmadığını başka araştırmalar da doğrulamaktadır (Türkmen, 2000).

Ancak, Allah'ın varlığına ve birliğine inanan bir kısım ergenler, cennet, cehennem ve ölümden sonra hayatın varlığı konusunda şüphe ve tereddüde düşmekte veya bir kısmı inkâr tutumu içerisine girmektedir. Bu durum, bir yönüyle rasyonel düşünüşün gelişmesiyle birlikte ölüm ötesi hayat inancında birtakım değişikliklerin olmasıyla (Yasa, 2001a) açıklanabilir. Ölümden sonraki hayatın taşıdığı içeriksel farklılık nedeniyle deneysel bilgiye konu olamaması ona olan inancı azaltmış olabilir. Ergenler “cehennem” ve “cezalandırılma” olgusuna uzak bakmakta ve bunu kabullenmekte güçlük çekmektedirler. Ergenlerin bu konudaki şüphe ve tereddütlerinde henüz yeni tamamladıkları çocukluk dönemi korkularının da etkisi olabilir. Çünkü çocuklar için “cehennem” ve “şeytan” istenmeyen varlıklar olduklarından bazı çocuklar, onların olmadığını söylemekle içlerinde sanki şeytanı öldürmekte, cehennemi ortadan kaldırmakta ve böylece onlardan uzak kalmak istemektedirler (Yavuz, 1983). Ergenler de cehennemin varlığı konusunda duygusal tepkiler geliştirerek inkâr yoluna gidebilirler. Dinî yönden kendisini iyi durumda hissetmeyen kişiler için cehennemin suçluluk ve günahkârlık kavramını açığa çıkarıcı ve korkutucu bir etkisi olabilir. Bu durumda inkâr, korkuyu bastırmak için geliştirilmiş bir savunma mekanizması olabilmektedir (Hökelekli, 1992).

Araştırmamızda “öldükten sonra yeniden dirilme ve bu dünyada yapılanların hesabını vermeye” inananların oranı ile cennet ve cehenneme inananların oranı birbirine yakındır. Öteki dünya ile ilgili benimsenmiş inançlara göre yeniden dirilme ve ilâhî hesap olmaksızın insanların cennette mükâfatlandırılmaları veya cehennemde cezalandırılmaları mümkün değildir. Bunlar birbirinin uzantısıdır. Yeniden dirilmeye, cennete ve cehenneme inananların oranı birbirine yakın olduğu için denekler tutarlı cevaplar vermişlerdir.

Ergenlerin ölüm düşüncesi sıklık düzeyine baktığımızda, bazı ergenler için ölüm gerçeği ile düşünce planında bile karşılaşmak, rahatsız edici olabilmektedir. Böylesi bir tutumun, şuur dışı *ölüm korkusundan* kaynaklanan bir savunma mekanizması (Hökelekli, 1992), olduğu söylenebilir. Buna karşılık, imam hatip lisesi öğrencilerinde ölüm düşüncesinin sıklık düzeyinde artış gözlenmektedir (krş. Hökelekli, 1986). Bu farklılaşmayı sadece alınan meslekî din eğitimine bağlamak şüphesiz doğru olmaz. Ancak okul eğitiminin

önemini de küçümsememek gerekir. Alınan din eğitiminin etkisiyle ergenler bu dönemde ahiret hayatına yönelik birtakım kaygılarla (hesap verme, ceza, mükâfat vb.) zihnini ölüm ve ölüm ötesi düşüncesi ile daha fazla meşgul edebilmektedir. Elde edilen veriler “*Dinî inanç ve ibadet düzeyi ile ölüm düşüncesi sıklık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Dinî inanç ve ibadet düzeyi yüksek olan ergenlerde ölümü sık sık düşünme oranı daha yüksektir.*” (Hipotez 2) şeklindeki hipotezimizi desteklemektedir.

Araştırma bulgularına göre, ölüm düşüncesi sıklık düzeyi ile ölüm korkusu duyma arasında doğrusal bir ilişki ortaya çıkmıştır. Ölüm düşüncesi sıklık düzeyi arttıkça, ölüm korkusu duyma oranı da artmaktadır. Elde edilen veriler “*Ölüm düşüncesi sıklık düzeyi ile ölüm korkusu arasında anlamlı bir ilişki vardır. Ergenlerde ölüm düşüncesi sıklık düzeyi yükseldikçe ölüm korkusu duyma düzeyleri de yükselmektedir.*” (Hipotez 3) şeklindeki hipotezimizin desteklendiğini göstermektedir.

Ölüm, bu dönemde ergenlerin başlıca korku ve kaygılarını oluşturmaktadır. Bu veri ülkemizde 15-17 yaş ergenlerinin korkuları üzerine yapılan bir araştırma ile de doğrulanmaktadır (krş. Özkan, 1984). Bu çalışmada, ölüm ve ölüm ötesi ile ilgili düşünceler gençlerin ön sıralarda gelen korku ve kaygılarını oluşturmakta, gençlerin % 40,1’i daha çok yanarak, hastalanarak vb. ölmekten korkmaktadır. Bu konuda cinsiyet faktörünün çok fazla etkili olmadığı ortaya konmuştur. Ancak cinsiyet değişkeninin ölüm korkusu üzerinde etkili olduğunu gösteren başka çalışmalar yer almaktadır (krş. Karaca, 2000; Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, 2004; Yıldız, 1998). Bizim elde ettiğimiz verilere göre ise cinsiyet ve yaş değişkeni anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır (Cinsiyet: $p=0.52558$; Yaş: $p=0.07354$). Elde edilen veriler “*Ölüm korkusu ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki vardır. Ergenlik döneminde kızlar erkeklerden daha çok ölümden korkarlar.*” (Hipotez 4) şeklindeki hipotezimizin desteklenmediğini göstermektedir.

İnançlı ve pratikleri tam olan ergenlerle, inançlı fakat pratikleri eksik olanlarda ölüm korkusu duyma oranı, ilgisiz ve inançsızlara göre daha fazladır. Pratikleri eksik olan ergenlerin pratiklerini tam olarak yerine getirenlere göre, daha yüksek düzeyde ölüm korkusu duymalarını dinî pratiklerindeki eksiklik sebebiyle daha fazla oranda suçluluk ve günahkârlık duymalarına bağlayabiliriz. İnanmayanlarda ise sadece bir kişi ölümü düşündüğünde korku duyduğunu belirtmiştir. Elde edilen veriler “*Ölüm korkusuyla dinî inanç ve ibadet düzeyi arasında pozitif bir ilişki vardır. Ergenlerde dinî inanç ve ibadet düzeyi arttıkça ölüm korkusu da artmaktadır.*” (Hipotez 5) şeklindeki hipote-

zimizi destekler niteliktedir. Ülkemizde bu konuda yapılan çalışmaların birinde (Karaca, 2000), dindarlıkla ölüm korkusu arasında negatif bir ilişki bulunmuş, diğer iki çalışmada (Hökelekli, 1992; Yıldız, 1998) ise pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Dinî inanç ve ibadet düzeyi ile ölümün anlamı arasında kuvvetli bir ilişki bulunmuştur. Dinî inanç ve ibadet düzeyi yüksek olan ergenler ölümü, daha çok “sonsuz bir hayatın başlangıcı” olarak anlamlandırırken, dinî inanç ve ibadet düzeyi daha düşük olanlar ise genelde “hayatın zevklerinden mahrum olma” ve “hakkında kimsenin bir şey söyleyemeyeceği bir sır” olarak tanımlamaktadırlar. Diğer değişkenlerle (cinsiyet, yaş, sınıf, sosyoekonomik düzey) anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Dinî inanç ve ibadet düzeyi yüksek olanlar içinde, ölümü “hayatın zevklerinden mahrum olma” olarak değerlendirenlerinin az da olsa yer almasını ergenlik döneminin psikodinamikleri ile açıklayabiliriz. Çünkü bu dönemde gençlerde hayatı hareketli bir şekilde geçirmek, hayata yönelik ilgilerini ve idealleri gerçekleştirmek çok önemlidir. Bu nedenle, ölümü bunları gerçekleştirmenin önünde bir engel olarak ve hayatın zevklerinden mahrum olma olarak değerlendirmektedirler (Hökelekli, 1991a). Elde edilen veriler “*Ergenlik döneminde dinî inançların ölüm ve ölüm ötesiyle ilgili tutumlar üzerinde olumlu etkileri vardır*” (temel hipotez) şeklindeki hipotezimizi doğrular niteliktedir.

Dinî inanç ve ibadet düzeyi yüksek olan ergenler, ölümü hatırladığında genelde, kaçınılmaz tabii bir sona yaklaştığını hissederek bir “kabullenme” tutumu içerisine girerken, dinî inanç ve ibadet düzeyi daha düşük olan ergenler ise zihninden kovmaya çalışarak ve hiç hatırlamamak isteyerek “bastırma” tutumu içerisine girmektedirler. Bir uyarıcı olarak ölüm düşüncesinin, bir savunma veya saldırı mekanizmasıyla alt edilmeye çalışılması, buna başvuran kişilerdeki psikolojik problemleri de açığa çıkarmaktadır. Böylece ölüm gerçeği ile karşılaşma, inançsız ve dinle ilgisi olmayan kişilerde kabullenilmesi zor bir durum olarak ortaya çıkmaktadır (Hökelekli, 1992).

Araştırma bulgularına göre, sevilen herhangi bir kişinin ölümünden duyulan üzüntü ve kaygı durumuyla başa çıkmada, dindarlık düzeyi yüksek olan ergenlerin, daha çok dua ve ibadet ederek rahatlamayı tercih ettikleri, dinî inanç ve ibadet düzeyi düşük olanların ise hiç düşünmeyerek bu durumun kendilerinde meydana getirdiği sıkıntılı durumdan kurtulmaya çalıştıkları tespit edilmiştir. Gençlerin duaya yönelişlerinde sevilen bir kişinin kaybı önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla böyle bir durumla “baş etme”de inançlı olan ergenler genelde dua etme ve ibadet etme, diğer gruplarda ise

“bastırma” davranışına başvurumaktadırlar. Elde edilen veriler *temel hipotezi* doğrular niteliktedir.

Ölümsüzlüğün anlamı da deneklerin dinî inanç ve ibadet düzeylerine göre değişmektedir. Dinî inanç ve ibadet düzeyi yüksek olan ergenlerin, ölümsüzlüğü anlamlandırmaları da dinî öğretilerin belirlediği çerçevede “öldükten sonra tekrar dirilme ve orada sonsuzca yaşama” şeklinde ahirete yöneliktir. Dinî inanç ve ibadet düzeyi düşük olanların ise genelde sosyal ölümsüzlüğü ve maddî ölümsüzlüğü benimsedikleri görülmüştür. Araştırmamızdan elde edilen bu veri, Hökelekli tarafından yapılan ve farklı yaş gruplarını da içine alan çalışmanın (bk. Hökelekli, 1992) verileriyle de uyumaktadır. Ölümden sonra geride başkalarına faydalı olacak eserler ve çalışmalar bırakarak, başarılarla anılarak ölümsüz olma fikri hayata yönelik ilgileri ve idealleri olan ergenler için önemli gözükmemektedir.

Örnekleme grubunun dinî inanç ve ibadet durumlarındaki yükselmeye paralel olarak yeniden diriliş ve bu dünyada yapılanların hesabını vermeye inanca düzeylerinde de yükselmenin olduğu görülmektedir. Elde edilen veriler “*Ölüm ötesi hayat inancı ile dinî inanç ve ibadet düzeyi arasında pozitif bir ilişki vardır. Ergenlik döneminde dinî inanç ve ibadet düzeyi yükseldikçe ölüm ötesi hayat inancı da yükselmektedir.*” (Hipotez 6) şeklindeki hipotezimizi desteklemektedir.

Ölüm ötesi hayat inancı ile dinî eğitim düzeyi arasındaki ilişkiye baktığımızda, dinî eğitim düzeyi yüksek olan imam hatip lisesi öğrencilerinde ölüm ötesi hayat inancının diğer okullara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu konuda “kararsız” olanlar en yüksek düzeyde (% 26,67) özel lise öğrencilerine aittir. Elde edilen veriler “*Ölüm ötesi hayat inancı ile dinî eğitim düzeyi arasında pozitif bir ilişki vardır. Dinî eğitim düzeyi yüksek olan ergenlerde ölüm ötesi hayat inancı da yüksektir.*” (Hipotez 7) şeklindeki hipotezimizi destekler niteliktedir.

Ayrıca elde edilen veriler “*Ölüm ötesi hayat inancı ile sosyoekonomik düzey arasında anlamlı bir ilişki vardır. Sosyoekonomik düzeyi düşük olan ergenlerde ölüm ötesi hayat inancı daha yüksektir.*” (Hipotez 8) şeklindeki hipotezimizin desteklenmediğini göstermektedir.

Ölüm korkusu ile intihar eğilimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p=0.45162$). Elde edilen veriler “*Ölüm korkusu ile intihar eğilimi arasında negatif bir ilişki vardır. Ergenlerde ölüm korkusu azaldıkça intihar eğilimi artar.*” (Hipotez-9) şeklindeki hipotezimizin desteklenmediğini göstermektedir.

Ancak, gençlerdeki intihar eğilimi ile dinî inanç ve ibadet düzeyi arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Dinî inanç ve ibadet düzeyi yükseldikçe intihar eğilimi azalmaktadır. Elde edilen veriler “*İntihar eğilimi ile dinî inanç ve ibadet düzeyi arasında negatif bir ilişki vardır. Ergenlerde dinî inanç ve ibadet düzeyi arttıkça intihar eğilimi azalmaktadır.*” (Hipotez 10) şeklindeki hipotezimizin desteklendiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, araştırmamızdan elde edilen bulgular, dinî inançla ölüm ve ölüm ötesi ile ilgili tutumlar arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca araştırmaya katılan deneklerin ölümü algılayış tarzları ile dinî öğretilerin belirlediği ölüm anlayışı arasında büyük benzerlikler bulunmuştur. Dinî inancın ölüm düşüncesini etkilemesinin yanında, ölüm düşüncesinin de dinî inancı olumlu yönde etkilediği tespit edilmiş, ölüm düşüncesinin güçlü bir dinî motivasyon kaynağı olduğu görülmüştür.

Kaynakça

- Adler, A. (2001). *Psikolojik aktivite / Üstünlük duygusu ve toplumsal ilgi* (çev. B. Çorakçı). İstanbul: Say Yayınları.
- Alkan, A. (1999). Bir düğün gecesi denemesi. *Düşünen Siyaset Dergisi*, 4, 25-31.
- Aslantürk, Z. (1999). *Araştırma metod ve teknikleri*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Bahadır, A. (2002). Ergenlik döneminde dini şüphe ve tereddütler. H. Hökelekli (Ed.), *Gençlik, din ve değerler psikolojisi* içinde (s. 255-306). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Başer, V. (1999) Ölümüne sosyolojik yaklaşımlar. *Düşünen Siyaset Dergisi*, 4, 73-87.
- Bayyığıt, M. (2003). Gençliğin dini inanç, ibadet ve problemlerine boylamsal bir bakış. *Gençlik dönemi ve din eğitimi II* içinde. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Budak, S. (2000). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Çelik, A. (2001). Kur'an'a göre ahiret inancının bireysel ve toplumsal yönü. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 173-195.
- Çuhadaroğlu, F. ve Sonuvar, B. (1992). Adolesan intiharları: Risk faktörleri üzerine bir inceleme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 3(3), 222-226.
- Demir, O. (2001). Yetiştirme yurtlarındaki gençlerin din eğitimi problemleri. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 8, 203-222.
- Durkheim, E. (1992). *İntihar* (çev. Ö. Ozankaya). Ankara: Imge Yayınları.
- Ekşi, A. (1990). *Çocuk, genç, ana babalar*. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Ekşi, A. (2003). Beş kıtada gençlerin sorunları. 13. *Ulusal Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Kongresi*'nde sunulmuş bildiri. Ankara.

- Fromm, E. (1985). *Kendini savunan insan* (çev. N. Arat). İstanbul: Say Yayınları.
- Garland, A. F. ve Zigler, E. (1996). Ergen intiharlarının önlenmesi, günümüzdeki çalışmalar ve sosyal politika uygulamalarının sonuçları (çev. A. Durak-Batugün). *Türk Psikolojisi Bülteni*, 5, 81-89.
- Geçtan, E.(1989). *Çağdaş yaşam ve normal dışı davranışlar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gürsakal, N. (1997). *Bilgisayar uygulamalı istatistik I*. Bursa: Marmara Kitabevi Yayınları.
- Gürsakal, N. (2001). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları.
- Hökelekli, H. (1986). Ergenlik çağı davranışlarına din eğitiminin etkisi (İmam-hatip lisesi ve genel lise öğrencilerinin davranışları arasında mukayeseli bir araştırma). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 35-51.
- Hökelekli, H. (1988). Ergenlik döneminde dini şüpheler. *Din Öğretimi Dergisi*, 14, 73-82.
- Hökelekli, H. (1991a). Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 11-165.
- Hökelekli, H. (1991b). Ölümle ilgili tutumlar ve dini davranış. *İslami Araştırmalar*, 2, 83-91.
- Hökelekli, H. (1992). Ölümle ilgili tutumların dini davranışla ilişkisi üzerine bir araştırma (II) –Yorumlar-. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 87-98.
- Hökelekli, H. (1993). *Din psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karaca, F. (2000). *Ölüm Psikolojisi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (1999). Hayatın amacı olarak ölüm. *Düşünen Siyaset Dergisi*, 4, 57-62.
- Klenhorst, I. (1995). İntihar eğilimi olan ergenlerde depresif belirtiler (çev. A. Durak Batugün). *Türk Psikoloji Bülteni*, 5, 79-80.
- Köknel, Ö. (1985). *Kaygıdan mutluluğa kişilik*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- Köknel, Ö. (2000). *Günlük hayatta ruh sağlığı*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Köknel, Ö. (2001). *Kimliğini arayan gençliğimiz*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- Kula, N. (2001). *Kimlik ve din*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Kulaksızoğlu, A. (2000). *Ergenlik psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ok, Ü. (2004). Handling doubt in teaching religion: A Turkish case study. *Teaching Theology and Religion*, 7(4), 201-212.
- Özarslan, S. (2000). Ahiret inancının insanın anlam arayışına müspet katkısı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 295-307.
- Özkan, M. (1984). *15-17 Yaş Ergenlerinde Görülen Kaygı ve Korkular*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Salt, A., ve Çobanlı, C. (2001). *Dharma ansiklopedisi*. İstanbul: Daharma Yayınları.
- Stoney, G. (1996). Toplumda intihar hakkında en sık sorulan sorular (çev. F. Balkaya). *Türk Psikoloji Bülteni*, 5, 74-78.
- Tufan, İ. (2002). *Antik çağdan günümüze yaşlılık*. İstanbul: Aykırı Yayınları.
- Tümer, G. ve Küçük, A. (1993). *Dinler tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Türkiye İstatistik Yıllığı-1999 [suicide statistics] (2001)*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

- Türkiye Bilimler Akademisi Raporları/ergen ve ruhsal sorunları (2004). Ankara: Tübitak Matbaası.
- Türkmen, B. (2000). Laikliğin dönüşümü: Liseli gençler, türban ve Atatürk rozeti. N. Göle (Ed.), *İslam'ın yeni kamusal yüzleri* içinde. İstanbul: Metis Yayınları.
- Vergote, A. (1999). *Din, inanç ve inançsızlık* (çev. V. Uysal). İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Yaparel, R. (1987). *Yirmi-kırk yaşlar arası kişilerde dini hayat ile psiko-sosyal uyum arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yasa, M. (2001a). *Felsefi ve deneysel dayanaklarla ölüm sonrası yaşam*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Yasa, M. (2001b). Kendi olma'nın olabilirliğine ölümden sonra hayatın somut katkısı. *Tabula-Rasa, Felsefe & Teoloji*, 2, 49-56.
- Yasa, M. (2001c). Ölümden sonra hayatın psikolojik değeri. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 5, 75-82.
- Yavuz, K. (1983). *Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişimi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yavuzer, H. (1988). *Çocuk psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldız, M. (1998). *Dini hayat ile ölüm kaygısı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yıldız, M. (1999). Savaş tecrübesi yaşayan Boşnaklar arasında ölüm kaygısı: Türk örneklemele karşılaştırmalı bir çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, 147-162.
- Yörükoğlu, (1990). *Gençlik çağı*. İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.

Death Thoughts/Suicide Among Adolescents and Religion

Şükran ÇEVİK, M. A. *

Citation – Çevik, Ş. (2005). Death thoughts/suicide among adolescents and religion. *Journal of Values Education –Turkey-*, 3 (9), 89-117.

Abstract – Adolescence is a special time in human development where many bio-psycho-social formations occur and the idea of death is one of the most interesting topics to youth. The occurrence of suicides in this time period throughout the world as well as in Turkey shows that adolescents think death differently. In this article, the effects of religious beliefs on the attitudes of suicide, death, and hereafter are examined. The sample of the study included 400 randomly selected adolescents whose ages ranged from 14 to 19. The results show that the adolescents' belief in God is higher than their belief in Heaven-Hell and resurrection. Also, a significant relationship was found between religious faith and death thought and interpreting death. Therefore, when appraising adolescents' interpretation of death and their point of view on suicide, it is recommended that the faith of hereafter is taken into consideration.

Key Words – Adolescent, Religiosity, Death Thought, Suicide.

* **Address for correspondence:** Ataevler, Eğitimciler Sitesi, D-3 Blok, D.1, Nilüfer 16140 Bursa Turkey. **E-Mail:** sukrancevik@hotmail.com.